# TRANSCHEGARAVIY SUV RESURSLARI VA QURG'OQCHILIK: MARKAZIY OSIYODA MINTAQAVIY HAMKORLIKNING HUQUQIY-INSTITUTSIONAL JIHATLARI

**Otaqulov Shoxruh Omonqul o'g'li**
O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o'zgarishi milliy qo'mitasi bo'lim bosh mutaxassisi

**Annotatsiya.** Maqolada Markaziy Osiyoda transchegaraviy suv resurslarini boshqarishning huquqiy-institutsional asoslari qurg'oqchilik xavfi nuqtai nazaridan ilmiy adabiyotlar, xalqaro shartnomalar va milliy strategik hujjatlar tahlili asosida o'rganilgan. Yuqori va quyi oqim davlatlari manfaatlarining nomutanosibligi, 1992 yilgi mintaqaviy bitimda qurg'oqchilik davriga oid maxsus normalarning mavjud emasligi va iqlim o'zgarishi omili asosiy muammolar sifatida ko'rsatilgan. Muallif qurg'oqchilik davrida suv taqsimoti bo'yicha alohida mintaqaviy protokol ishlab chiqish zarurligini asoslaydi.

**Kalit so'zlar:** transchegaraviy suv resurslari, qurg'oqchilik, Markaziy Osiyo, xalqaro suv huquqi, adolatli va oqilona foydalanish, mintaqaviy hamkorlik, Amudaryo, Sirdaryo.

**Аннотация.** В статье на основе анализа научной литературы, международных договоров и национальных стратегических документов исследуются правовые и институциональные основы управления трансграничными водными ресурсами Центральной Азии с точки зрения риска засух. В качестве основных проблем выделены дисбаланс интересов государств верхнего и нижнего течения, отсутствие в региональном соглашении 1992 года специальных норм на период засухи и фактор изменения климата. Автор обосновывает необходимость разработки отдельного регионального протокола о вододелении в периоды засухи.

**Ключевые слова:** трансграничные водные ресурсы, засуха, Центральная Азия, международное водное право, справедливое и разумное использование, региональное сотрудничество, Амударья, Сырдарья.

**Abstract.** Based on an analysis of scientific literature, international treaties and national strategic documents, the article examines the legal and institutional foundations of transboundary water resources management in Central Asia from the perspective of drought risk. The imbalance of interests between upstream and downstream states, the absence of drought-specific provisions in the 1992 regional agreement and the climate change factor are identified as the main problems. The author substantiates the need to develop a separate regional protocol on water allocation during drought periods.

**Keywords:** transboundary water resources, drought, Central Asia, international water law, equitable and reasonable utilization, regional cooperation, Amu Darya, Syr Darya.

## Kirish

Markaziy Osiyo mintaqasining suv resurslari asosan ikki yirik transchegaraviy daryo, ya'ni Amudaryo va Sirdaryo havzalarida shakllanadi va mintaqa davlatlarining iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik taraqqiyoti ushbu resurslarga bevosita bog'liq. O'zbekiston Respublikasi bu havzalarning o'rta va quyi



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

oqimida joylashgan bo‘lib, mamlakat foydalanadigan suv resurslarining katta qismi qo‘shni davlatlar hududida shakllanadi. Bunday geografik holat milliy suv xavfsizligini mintaqaviy hamkorlik sifatiga bevosita bog‘liq qilib qo‘yadi. Qurg‘oqchilik davrlarida bu bog‘liqlik yanada keskinlashadi, chunki suv hajmining kamayishi yuqori va quyi oqim davlatlari manfaatlari o‘rtasidagi ziddiyatlarni kuchaytiradi. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida qo‘shni davlatlar bilan o‘zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish va suv resurslaridan oqilona foydalanish vazifalari belgilangan [1], 2030 yilgacha bo‘lgan davrda atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida esa transchegaraviy ekologik muammolarni hal etishda mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish ko‘zda tutilgan [2]. Shunga qaramay, mavjud mintaqaviy huquqiy mexanizmlar asosan normal suvlilik sharoitlariga mo‘ljallangan bo‘lib, qurg‘oqchilik kabi ekstremal holatlarda suv taqsimotini tartibga solish masalasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Maqolaning maqsadi Markaziy Osiyoda transchegaraviy suv resurslarini boshqarishning huquqiy-institutsional asoslarini qurg‘oqchilik xavfi nuqtai nazaridan tahlil qilish va mintaqaviy hamkorlikni takomillashtirish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat.

**Metodologiya va adabiyotlar tahlili**

Tadqiqotda formal-huquqiy, qiyosiy-huquqiy, tarixiy va tizimli tahlil usullari qo‘llanildi. Tahlil obyekti sifatida mintaqaviy va universal xalqaro shartnomalar, milliy strategik hujjatlar hamda mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tanlab olindi. Mintaqaviy huquqiy bazaning asosini 1992 yil 18 fevralda Olmaota shahrida imzolangan davlatlararo manbalarning suv resurslaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishni birgalikda boshqarish sohasida hamkorlik to‘g‘risidagi bitim tashkil etadi, unga ko‘ra Davlatlararo muvofiqlashtiruvchi suv xo‘jaligi komissiyasi tashkil etilgan va avvalgi davrda o‘rnatilgan suv taqsimoti tartibi saqlab qolingan [3]. Universal darajada BMT Yevropa iqtisodiy komissiyasining 1992 yildagi Transchegaraviy suv oqimlari va xalqaro ko‘llarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risidagi Xelsinki konvensiyasi [6] hamda 1997 yildagi Xalqaro suv oqimlaridan kemachilikdan tashqari maqsadlarda foydalanish huquqi to‘g‘risidagi Nyu-York konvensiyasi [7] adolatli va oqilona foydalanish, jiddiy zarar yetkazmaslik va hamkorlik qilish majburiyati kabi asosiy tamoyillarni mustahkamlagan. O‘zbekiston har ikki konvensiyaga qo‘shilgan bo‘lib, bu mamlakatning xalqaro suv huquqi normalariga sodiqligini ko‘rsatadi. Ilmiy adabiyotlar orasida F. Miklinning Orol dengizi fojiasiga bag‘ishlangan tadqiqoti havza darajasida muvofiqlashtirilmagan suvdan foydalanishning ekologik oqibatlarini yaqqol ko‘rsatadi [5]. V.E. Chub iqlim o‘zgarishining O‘zbekiston suv resurslariga ta’sirini baholab, kelajakda daryo oqimi kamayishi ehtimolini asoslagan [4]. V. Immerzeel va hammualliflar dunyoning “suv minoralari” deb ataluvchi tog‘ tizimlarini, jumladan Markaziy Osiyo tog‘larini, eng muhim va ayni paytda eng zaif suv manbalari qatoriga kiritgan [8]. Qurg‘oqchilikning global ko‘lami BMTning Cho‘llanishga qarshi kurash konvensiyasi ma’ruzasida [9], suv sohasidagi xalqaro hamkorlik tajribasi esa BMTning 2023 yilgi suv resurslarini rivojlantirish bo‘yicha jahon ma’ruzasida [10] tizimli yoritilgan. Mazkur manbalar tadqiqotning nazariy va huquqiy asosini tashkil etdi.

**Natijalar va muhokama**

Tahlil natijalari Markaziy Osiyoda transchegaraviy suv munosabatlarining qurg‘oqchilik sharoitidagi asosiy muammolarini aniqlash imkonini berdi. Birinchi muammo yuqori va quyi oqim davlatlari manfaatlarining tarkibiy nomutanosibligi bilan bog‘liq. Yuqori oqim davlatlari qishki davrda elektr energiyasi ishlab chiqarish uchun suv omborlaridan ko‘proq suv chiqarishdan manfaatdor bo‘lsa, quyi oqim davlatlari uchun suv eng ko‘p yozgi vegetatsiya davrida zarur. Kam suvli yillarda bu ziddiyat keskinlashadi, chunki suv omborlarida to‘plangan zaxira har ikki maqsad uchun yetarli bo‘lmaydi. Ikkinchi muammo 1992 yilgi Olmaota bitimining tuzilishi bilan bog‘liq. Bitim hamkorlikning muhim



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

institutsional asosini yaratgan bo‘lsa-da [3], unda qurg‘oqchilik davrida suv taqsimotini qayta ko‘rib chiqish mexanizmi, kam suvlilik darajasiga qarab limitlarni mutanosib qisqartirish qoidalari va nizolarni hal etishning majburiy tartibi aniq belgilanmagan. Shaxsiy tahlilimiz shuni ko‘rsatadiki, aynan shu bo‘shliq qurg‘oqchilik yillarida davlatlararo munosabatlarda noaniqlik va o‘zaro ishonchsizlikni yuzaga keltiradi. Uchinchi muammo iqlim omili bilan bog‘liq. Immerzeel va hammualliflar ko‘rsatganidek, tog‘ muzliklari va qor qoplami mintaqa uchun asosiy suv zaxirasi vazifasini bajaradi va ularning iqlim o‘zgarishiga nisbatan zaifligi yuqori [8]. Chubning baholari ham uzoq muddatli istiqbolda oqim kamayishi xavfini tasdiqlaydi [4]. Demak, o‘tmishdagi o‘rtacha suvlilik ko‘rsatkichlari asosida belgilangan limitlar kelajakda haqiqiy suv mavjudligiga mos kelmasligi mumkin. Miklin tomonidan tahlil qilingan Orol fojiasi muvofiqlashtirilmagan suvdan foydalanish qanday qaytarib bo‘lmaydigan oqibatlarga olib kelishini ko‘rsatgan bo‘lib [5], bu tajriba qurg‘oqchilikni boshqarishda mintaqaviy yondashuvning muqobilsizligini isbotlaydi. Xalqaro suv huquqi nuqtai nazaridan Xelsinki va Nyu-York konvensiyalarida mustahkamlangan adolatli va oqilona foydalanish tamoyili [6; 7] qurg‘oqchilik sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki suv tanqisligi davrida barcha qirg‘oqbo‘yi davlatlarning ehtiyojlari, jumladan aholining hayotiy ehtiyojlari ustuvorligi hisobga olinishi lozim. Shuni ham ta’kidlash lozimki, mintaqada yangi yirik gidrotexnik inshootlarning qurilishi va mavjud suv omborlarining ekspluatatsiya rejimining o‘zgarishi quyi oqim davlatlari uchun ham imkoniyat, ham xavf manbai bo‘lishi mumkin. Agar bunday inshootlarning ishlash rejimi mintaqaviy darajada kelishilgan bo‘lsa, ular qurg‘oqchilik yillarida ko‘p yillik oqimni tartibga solish orqali barcha davlatlar uchun qo‘shimcha suv zaxirasi vazifasini bajarishi mumkin. Aksincha, bir tomonlama boshqaruv sharoitida ular kam suvli yillarda quyi oqimga yetib boradigan suv hajmini yanada kamaytirishi ehtimoli bor. Shaxsiy tahlilimiz shuni ko‘rsatadiki, bu masalada asosiy hal qiluvchi omil texnik emas, balki huquqiy va institutsional omildir, ya’ni suv omborlarining ishlash rejimi bo‘yicha majburiy kelishuvlar, ma’lumotlar shaffofligi va mustaqil monitoring mexanizmlarining mavjudligi. Xelsinki konvensiyasida nazarda tutilgan qo‘shma organlar tashkil etish va axborot almashinuvi majburiyatlari [6] aynan shunday mexanizmlarni yaratish uchun huquqiy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Muallifning fikricha, mintaqaviy hamkorlikni takomillashtirishning eng istiqbolli yo‘nalishi qurg‘oqchilik davrida suv taqsimoti bo‘yicha alohida mintaqaviy protokol ishlab chiqishdir. Bunday protokol kam suvlilik darajalarini aniqlashning umumiy mezonlarini, har bir darajaga mos limitlarni mutanosib qisqartirish tartibini, gidrometeorologik ma’lumotlar almashinuvi va qo‘shma erta ogohlantirish tizimini, shuningdek suv va energetika manfaatlarini muvozanatlashtiruvchi kompensatsiya mexanizmlarini o‘z ichiga olishi mumkin. BMTning 2023 yilgi ma’ruzasida ta’kidlanganidek, suv sohasidagi samarali hamkorlik foyda almashinuvi va ishonchli ma’lumotlar almashinuviga asoslanadi [10], UNCCD materiallari esa qurg‘oqchilikka oldindan tayyorgarlik ko‘rish uning oqibatlarini keyinchalik bartaraf etishdan ancha samaraliroq ekanini ko‘rsatadi [9]. Bu yondashuv O‘zbekiston strategik hujjatlarida belgilangan mintaqaviy hamkorlik vazifalariga ham to‘liq mos keladi [1; 2].

**Xulosa**

O‘tkazilgan tadqiqot quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, Markaziy Osiyoda transchegaraviy suv resurslarini boshqarishning amaldagi huquqiy-institutsional bazasi asosan normal suvlilik sharoitlariga mo‘ljallangan bo‘lib, qurg‘oqchilik davrida suv taqsimotini tartibga soluvchi maxsus mexanizmlarga ega emas. Ikkinchidan, yuqori va quyi oqim davlatlari o‘rtasidagi suv va energetika manfaatlari nomutanosibligi qurg‘oqchilik yillarida keskinlashadi va uni hal etish kompleks foyda almashinuvi mexanizmlarini talab qiladi. Uchinchidan, iqlim o‘zgarishi tufayli tarixiy suvlilik



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ko‘rsatkichlariga asoslangan limitlarni haqiqiy suvlilikka moslashuvchan tizimga o‘tkazish zarur. To‘rtinchidan, xalqaro suv huquqining umume’tirof etilgan tamoyillariga tayangan holda qurg‘oqchilik davrida suv taqsimoti bo‘yicha mintaqaviy protokol ishlab chiqish O‘zbekiston va butun mintaqaning suv xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati**

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz (murojaat sanasi: 01.10.2026).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 oktyabrdagi PF-5863-son “2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz (murojaat sanasi: 01.10.2026).
3. Соглашение между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Республикой Таджикистан, Туркменистаном и Республикой Узбекистан о сотрудничестве в сфере совместного управления использованием и охраной водных ресурсов межгосударственных источников. Алма-Ата, 18 февраля 1992 г. URL: http://www.icwc-aral.uz (дата обращения: 01.10.2026).
4. Чуб В.Е. Изменение климата и его влияние на гидрометеорологические процессы, агроклиматические и водные ресурсы Республики Узбекистан. Ташкент: Voris-nashriyot, 2007.
5. Micklin P. The Aral Sea disaster // Annual Review of Earth and Planetary Sciences. 2007. Vol. 35. P. 47-72.
6. Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes. Helsinki, 17 March 1992 // United Nations Treaty Series. Vol. 1936. P. 269.
7. Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses. New York, 21 May 1997. UN General Assembly Resolution 51/229. URL: https://legal.un.org (accessed: 01.10.2026).
8. Immerzeel W.W., Lutz A.F., Andrade M. et al. Importance and vulnerability of the world’s water towers // Nature. 2020. Vol. 577, No. 7790. P. 364-369.
9. UNCCD. Drought in Numbers 2022: Restoration for Readiness and Resilience. Bonn: United Nations Convention to Combat Desertification, 2022.
10. UNESCO, UN-Water. The United Nations World Water Development Report 2023: Partnerships and Cooperation for Water. Paris: UNESCO, 2023.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.